

ФАРМАЦІЯ, ПРОМИСЛОВА ФАРМАЦІЯ

УДК 614.27:615.15:313.101.3

DOI <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2023-2-12>

Наталія БІЛОУСОВА

кандидат педагогічних наук, асистент кафедри фармації Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, вул. Дорогожицька, 9, м. Київ, Україна, індекс 04112 (arinatala@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6732-426X>

Олена ЧУЙКО

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, індекс 01033 (chuiko@knu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7088-0961>

Natalia BILOUSOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant at the Department of Pharmacy of the Shupyk National Healthcare University of Ukraine, str. Dorohozhitska, 9, Kyiv, Ukraine, index 04112 (arinatala@gmail.com)

Olena CHUIKO

Doctor hab. of Psychological Sciences, professor at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, Volodymyrska Street, City of Kyiv, Ukraine, index 01033 (chuiko@knu.ua)

Бібліографічний опис статті: Білоусова Н., Чуйко О. Розширення ролей належної аптечної практики у контексті збереження психічного здоров'я українського населення. *Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я*. 2023. Вип. 2 (11). С. 83–89. DOI: <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2023-2-12>

Bibliographic description of the article: Bilousova N., Chuiko O. (2023). Rozshyrennia rolei nalezhnoi aptechnoi praktyky u konteksti zberezhennia psykichnoho zdorovia ukrainskoho naselennia. [The readiness of pharmacists to expand the Roles of Good Pharmaceutical Practice in the context of preserving the mental health of the Ukrainian population]. *Suchasna medytsyna, farmatsiia ta psykholohichne zdorovia – Modern medicine, pharmacy and psychological health*, 2 (11), 83–89. DOI: <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2023-2-12>

РОЗШИРЕННЯ РОЛЕЙ НАЛЕЖНОЇ АПТЕЧНОЇ ПРАКТИКИ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Анотація. Постановка проблеми. Дані моніторингових досліджень свідчать, що з початком повномасштабної війни в Україні спостерігається різке погіршення психічного здоров'я населення. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я – це стан добробуту, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал та впоратися із життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти. Актуальною для держави стає проблема лікування та профілактики психічного здоров'я населення, вироблення відповідних механізмів забезпечення психосоціальної підтримки та допомоги з боку професійних суб'єктів. Формування мети статті. Стаття присвячена висвітленню результатів емпіричного дослідження щодо необхідності розширення Ролей Належної Аптечної Практики та Протоколів фармацевтів у зв'язку із констатацією погіршення психічного здоров'я населення, викликаного наслідками впливу війни. Аналіз останніх досліджень та публікацій. В статті проаналізовано і систематизовано міжнародні документи та дослідження, в яких розкривається досвід розширення Ролей Належної Аптечної практики щодо надання фармацевтичної допомоги у сфері реалізації лікарських засобів (далі – ЛЗ) для профілактики та лікування пацієнтів із порушеннями психічного здоров'я. Наводяться результати анкетування серед фармацевтів аптек (n=306), які вказують на існування взаємозв'язку між зростанням рівня стресогенності населення та збільшенням кількості звернень до аптек із запитом лікування або стабілізації психоемоційного стану. Дослідження виявило, що суттєво зріс попит населення щодо ЛЗ групи N, різних ЛЗ групи антидепресантів, зросла кількість пацієнтів із «самопризначенням та самолікуванням», почастишали випадки конфліктних ситуацій та агресивних проявів безпосередньо а аптечних закладах. Актуалізованою виявилась потреба фармацевтів у розширенні знань та формуванні компетентностей щодо надання психологічної допомоги та психоемоційної підтримки пацієнтам, які демонструють порушення психоемоційного стану. Висновки та перспективи подальших досліджень. Перспек-

тивним вбачається напрям розширення Ролей Належної Аптечної Практики та протоколів фармацевтів з надання першої допомоги пацієнтам із стресовими розладами та безсонням ЛЗ за/без рецептурним відпуском. Доцільним є вивчення зарубіжного досвіду та імплементація кращих практик підготовки фармацевтів у частині охорони психічного здоров'я в систему професійного безперервного розвитку (CPD) фармацевтів в Україні.

Ключові слова: психічне здоров'я, порушення психічного здоров'я, психоемоційні стани, належна аптечна практика, аптечні послуги, готовність фармацевтів, безперервний професійний розвиток.

BROADENING OF THE ROLES OF GOOD PHARMACY PRACTICE IN THE CONTEXT OF PRESERVING THE MENTAL HEALTH OF THE UKRAINIAN POPULATION

Abstract. *Problem statement. Data from monitoring studies show that with the start of a full-scale war in Ukraine, there is a sharp deterioration in the mental health of the population. According to the definition of the World Health Organization (WHO), mental health is a state of well-being in which each person can realize his or her own potential and cope with the stresses of life, work productively, fruitfully and contribute to the life of the community. The problem of treatment and prevention of mental health of the population, the development of appropriate mechanisms for providing psychosocial support and assistance from professional subjects is becoming relevant for the state. Formulation of the purpose of the article. The article is devoted to highlighting of the results of an empirical study on the need to broadening of the Roles of Good Pharmacy Practice (GPP) and Protocols of pharmacists in connection with the ascertainment of the deterioration of the mental health of the population caused by the consequences of the war. Analysis of recent research and publications. The article analyzes and systematizes international documents and studies, which reveal the experience of broadening the Roles of Good Pharmacy Practice in the provision of pharmaceutical assistance in the field of the sale of medicinal products (further - MP) for the prevention and treatment of patients with mental health disorders. The results of a survey among pharmacy pharmacists (n=306), which indicate the existence of a relationship between the increase in the level of stressfulness of the population and an increase in the number of appeals to pharmacies with a request for treatment or stabilization of the psycho-emotional state, are presented. The study revealed that the population's demand for drugs of the N group, various MP's of the antidepressant group, has increased significantly, the number of patients with "self-prescription and self-medication" has increased, and cases of conflict situations and aggressive manifestations directly in pharmacy institutions have become more frequent. The need for pharmacists to expand their knowledge and develop competencies in providing psychological help and psycho-emotional support to patients, who demonstrate a psycho-emotional state disorder, was actualized. Conclusions and prospects for further research. The direction of expansion of the Roles of Proper Pharmacy Practice and protocols of pharmacists for providing first aid to patients with stress disorders and insomnia with prescription/non-prescription drugs is considered promising. It is appropriate to study foreign experience and implement the best practices of training pharmacists in terms of mental health care into the system of continuous professional development (CPD) of pharmacists in Ukraine.*

Key words: mental health, mental health disorders, psycho-emotional states, good pharmacy practice, pharmacy services, pharmacists' readiness, continuous professional development.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Наслідки впливу повномасштабної війни в Україні свідчать, що станом на квітень 2023 року (за даними звіту ООН), близько дев'яти мільйонів людей набули психічних розладів, чотири мільйони потребують лікування психотропними лікарськими засобами та 15 мільйонам людей необхідне надання психосоціальної підтримки. За статистичними даними МОЗ України близько 70 % населення країни мають ті чи інші прояви впливу стресових факторів на психічний стан, і лише 2 % звертаються за професійною допомогою [11; 15]. Проблема неналежного звернення пацієнтів до лікарів (й, відповідно, неотримання відповідної фармакотерапії), є актуальною для українського населення (А. Немченко, А. Ляденко, О. Немченко, О. Ткачова, Л. Яковлева, 2023) [13; 18]. Ця проблема порушена в звіті ООН [9], на необхідність її вирішення звертають увагу в МОЗ України [11]. Серед причин відсутності звернення до спеціалістів виділяються фактори стигматизації, доступності та якості надання психіатричної та психологічної допомоги, що часто поєднується із недовірою та фінансовою неспроможністю громадян [9].

Можна припустити, що велика частка населення, яка звертається за допомогою до фармацевтичного персоналу в аптеках, перебуває в умовах

хронічного стресу і скаржиться на порушення стану психічного здоров'я: розлади сну, збудливість, серцеві напади, втрата апетиту, дратівливість, панічні атаки, депресія тощо. На цьому тлі, фармацевти аптек опиняються на першій лінії зустрічі з пацієнтами, які потребують не лише якісного фармацевтичного консультування, а й психоемоційної підтримки та допомоги. Проте дані соціологічного опитування GradusResearchCompanysвідчать, що лише 1% українців довіряють фармацевтам у питаннях психічного здоров'я, оскільки асоціюють фармацевтів із продавцями лікарських засобів та не завжди впевнені у тому, що можуть отримати висококваліфіковані поради або консультації щодо проблем, пов'язаних із порушенням психічного здоров'я [15].

Нагальною постає проблема розширення Ролей Належної Аптечної практики з урахуванням нових реалій у споживацькій поведінці пацієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Результати аналізу міжнародних офіційних джерел інформації та наукових публікацій показав, що питання імплементації кращого досвіду охорони психічного здоров'я у фармацевтичну практику є актуальним у багатьох країнах світу, наприклад: США [12], Великій Британії [16], Австралії [20], Йорданії [1], Болгарії [10], Швеції [3] та ін.

Результати аналізу публікацій у наукометричних базах даних Scopus, Web of Science, PubMed свідчать про зацікавленість зарубіжних учених у проведенні досліджень із упровадження знань та умінь з охорони психічного здоров'я в навчальні фармацевтичні програми, розширення Ролей Належної Аптечної практики щодо надання фармацевтичної допомоги у сфері реалізації ЛЗ для профілактики та лікування пацієнтів із порушеннями психічного здоров'я. Так, в наукових працях дослідників із Гранади (El-Den, S., Collins, J. C., Che, 2021) наголошується на важливій ролі фармацевтів у підтримці людей із психічними захворюваннями, які до того ж, є членами медичної команди. Науковці наголошують на розширенні Ролей Належної Аптечної Практики з надання фармацевтичної допомоги з психічного здоров'я як клінічними фармацевтами, так і фармацевтами загальної практики [6].

Австралійські вчені наголошують на важливості розширення Ролей фармацевтів щодо надання послуг із фармацевтичної допомоги в межах скринінгу психічних захворювань, відпуску лікарських засобів та психоемоційної підтримки пацієнтів із порушеннями у психічному здоров'ї (Carmen Crespo-Gonzalez, Sarah Dineen-Griffin, John Rae, Rodney A. Hill, 2022). За результатами проведеного ними систематичного огляду, відповідно до Кокрейнівського керівництва, з'ясовано позитивний вплив навчальних програм на знання, впевненість та навички фармацевтів щодо надання психоемоційної підтримки та фармацевтичної допомоги пацієнтам із порушеннями психічного здоров'я [4].

Проведене британськими вченими дослідження виявило позитивне ставлення фармацевтів до надання психоемоційної підтримки пацієнтам із психічними порушеннями (M. E. Cates, A. R. Burton, T. W. Woolley, 2005). Серед актуальних завдань виокремлюється необхідність навчання скринінгу та діагностиці пацієнтів із порушеннями психічного здоров'я, й, відповідно, розширення не лише Ролей Належної Аптечної Практики, а й навчальних програм у сфері психічного здоров'я [5].

Українськими вченими приділяється значна увага розвитку фармацевтичної допомоги згідно стандартів Належної Аптечної практики GPP (Л. Гала [7], Я. Гриньків [8], О. Заліська [23], Г. Панфілова [14], Л. Унгурян та ін. [21]). Заслужують на увагу дослідження з питань наукових підходів до фармацевтичного забезпечення населення лікарськими засобами, що застосовуються при психічних розладах (А. Немченко, А. Ляденко, О. Ткачова, Л. Яковлева [13]) та ін. У дослідженнях В.Толочко, І. Міщенко (2021) порушуються проблема оптимізації процесу фармацевтичної опіки, яка полягає у необхідній психологічній підготовці фахівця практичної фармації [19]. Натомість, аналіз результатів

досліджень свідчить про «дуже обережне» просування ідеї розширення Ролей Належної Аптечної практики в Україні в частині охорони психічного здоров'я населення, позаяк роль і функції фармацевтів аптеки, які знаходяться на «першій лінії зустрічі» із пацієнтом з порушеннями психічного здоров'я, є надзвичайно вагомою.

Формулювання мети статті. Висвітлення результатів емпіричного дослідження щодо необхідності розширення Ролей Належної Аптечної Практики та Протоколів фармацевтів у зв'язку із констатацією погіршення психічного здоров'я населення, викликаного наслідками впливу війни.

Виклад основного матеріалу. З огляду на мету нашого дослідження було розроблено анкету для фармацевтів аптек, з використанням Google Forms. Анкета включала три блоки («демографічний», «психічне здоров'я населення» і «готовність до набуття компетентностей з охорони психічного здоров'я») та складалася із 15 запитань. Опитування передбачало добровільну згоду і гарантувало конфіденційність.

В анкетуванні взяли участь 306 фармацевтів аптечних закладів із 21 регіону країни (рис. 1.). Дослідження проводилось у червні – липні 2023 р.

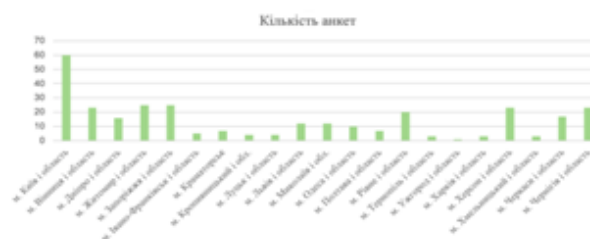

Рис. 1. Розподіл респондентів у розрізі регіонів України

Для розуміння актуального стану здоров'я населення, у другому блоці анкети було запропоновано зафіксувати дані власних спостережень. Так, було з'ясовано, що фармацевтами аптек спостерігається підвищений рівень стресогенності населення (97% опитуваних). Цей достатньо високий показник пояснюється тим, що з періоду початку повномасштабної війни в Україні значно зріс попит на безрецептурні заспокійливі лікарські засоби, зокрема 94% фармацевтів аптек указують на це; лише 3% вказує на те, що «попит зменшився», 1% респондентів відзначають, що попит «не змінився»; 2% – зауважили на тому, що спостерігається збільшення попиту на «інші засоби, які відносяться до дієтичних добавок» (рис. 2).

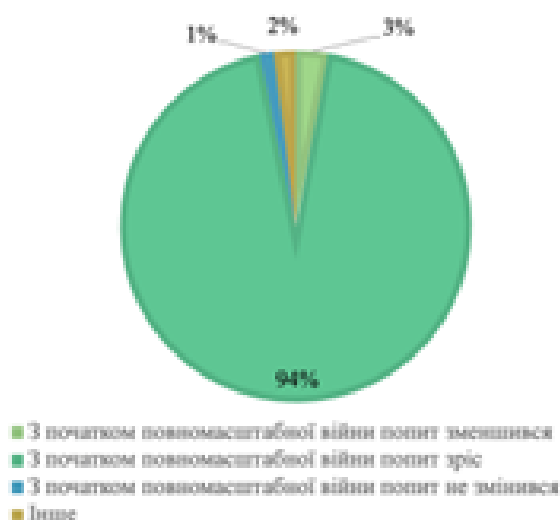

Рис. 2. Динаміка попиту на безрецептурні заспокійливі ЛЗ (за даними опитування, n=306)

Слід відзначити, що 90% респондентів відмічають зростання попиту на лікарські засоби, які нормалізують функцію сну, яке відбулось з початком повномасштабної війни; 7% вказують на те, що «попит не змінився», 2% зазначають, що «попит зменшився», 1% вказують на інше, зокрема «*відсутність чітких даних спостережень*» (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка попиту на ЛЗ, які нормалізують функцію сну (за даними опитування, n=306)

Фармацевтами відмічається збільшення попиту на ЛЗ групи антидепресантів (89% опитуваних підтверджує це); 10% респондентів вказують на те, що «попит не змінився», а даних про «зменшення попиту» не виявлено (0%). Привертають нашої уваги відповіді, що увійшли до «інше» (1%) – опитувані зауважили на «*звернення пацієнтів без рецепту лікаря за різними ЛЗ групи антидепресантів*», «*пацієнти*

самі призначають собі антидепресанти» (рис. 4). Анкетуванням було підтверджено, що часто рекомендації фармацевтів про необхідність звернення пацієнта до лікаря загальної практики для виписки еРецепту на ЛЗ фармакологічної групи антидепресантів, ігноруються, пацієнти займаються самолікуванням, покладаючись на власний розсуд.

Рис. 4. Динаміка попиту на ЛЗ групи антидепресантів (за даними опитування, n=306)

Виявлені результати корелюють із аналітичними даними компанії SMD (2023) «Результати аналізу фармацевтичного ринку з лютого 2022 року по квітень 2023 року», в якому зазначається, що відбулось збільшення продажу лікарських засобів групи N (ЛЗ, що впливають на нервову систему), до якої належать: N05 (психолептичні засоби), N06 (психоаналептики), N07 (інші засоби, що діють на нервову систему) за АТХ класифікацією (безрецептурні та рецептурні ЛЗ). Так, спостерігається збільшення продаж у грн ЛЗ групи N05 на 2,4%, N06 на 2,8% та N07 на 1,8% відповідно за період з лютого 2022 року по квітень 2023 рік [22].

Серед маркерів погіршення психічного здоров'я населення виявлено збільшення конфліктних ситуацій в аптечних закладах (29%); збільшення кількості звернень населення за фармацевтичною допомогою для усунення симптомів тривоги, роздратування, стресу та втоми (81%). Опитувані фармацевти також вказують і на збільшення кількості рідних, друзів, знайомих, що потребують психоемоційної підтримки та допомоги (37%), а частина респондентів, що відповіла «інше» (3%), зауважують на «*збільшенні кількості агресивних пацієнтів*», «*збільшенні кількості пацієнтів з розсіяною увагою*», «*збільшенні кількості загострень хронічних захворювань*» (рис. 5).

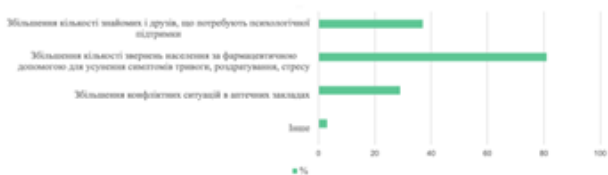

Рис. 5. Маркери фіксації підвищеного рівня стресогенності пацієнтів аптек (за даними опитування, n=306, %)

Отже, очевидно є тенденція щодо значного збільшення кількості звернень пацієнтів аптек останнього року із запитом стабілізації (лікування) нервової системи, психоемоційних станів, що свідчить про зростаючий рівень порушень психічного здоров'я населення України.

Третій блок анкети був присвячений «готовності фармацевтів аптек до набуття компетентностей з охорони психічного здоров'я». На питання щодо можливостей надання фармацевтами аптек психологічної підтримки пацієнтам в аптечних закладах, 67% респондентів вважають, що в межах надання фармацевтичної допомоги таку підтримку потрібно надавати, а не лише виконувати Роль відпуску лікарських засобів. 25% не вважають, що така необхідність є актуальною, серед інших 8% зазначають, що «такими навичками володіють», «не вистачає часу для зайвих роз'яснень», «велика кількість відвідувачів аптек унеможлиблює надання фармацевтичної допомоги» (рис. 6).

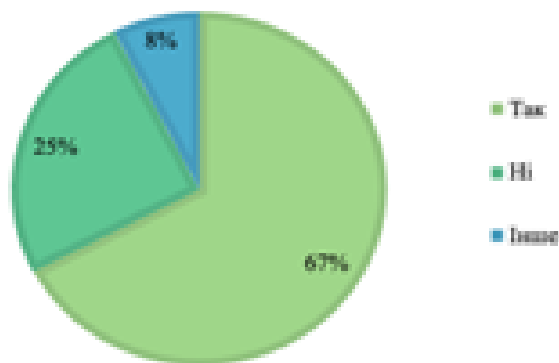

Рис. 6. Результати вивчення ставлення фармацевтів аптек до необхідності надання психологічної підтримки пацієнтам в межах здійснення Ролей Належної Аптечної Практики (за даними опитування, n=306)

У питанні щодо розширення Ролей Належної Аптечної практики, фармацевти аптек вбачають свої професійні можливості «у наданні рекомендацій щодо використання заспокоїливих ЛЗ» (75%); «позитивному підкріпленні» (54%); «навчанні пацієн-

тів елементарним навичкам заспокоєння» (34%); «умінні реагувати на негативні емоційні стани» (16%); «здійсненні психологічної самопомоги» (15%); інші (5%) респондентів вважають, що «пацієнти самі мають контролювати свою поведінку», «відвідувати аптечний заклад після призначень лікаря» (рис. 7).

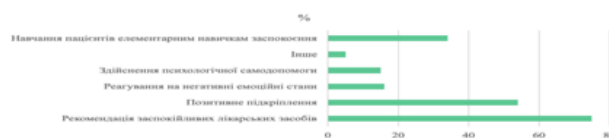

Рис. 7. Ролі фармацевтів з надання психологічної підтримки пацієнтам (за даними анкетування фармацевтичних працівників, n=306, %)

Результати анкетування показують, що 68% фармацевтів виявляють готовність до навчання та набуття навичок з психологічної підтримки пацієнтів; 24% – не виявили своєї готовності; 8% вказують, що «на навчання бракує часу», «тренінги із психологічної підтримки дороговартісні» (рис. 8).

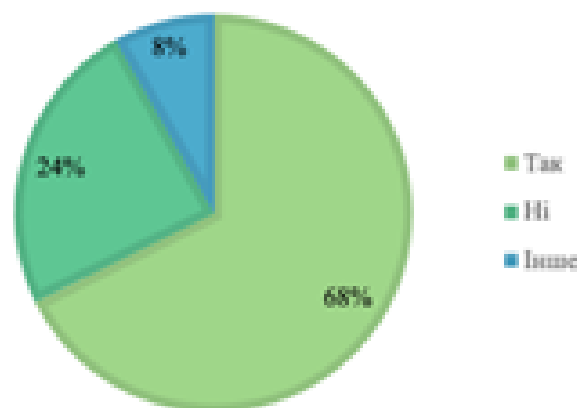

Рис. 8. Показники готовності фармацевтів до набуття нових знань з охорони психічного здоров'я (за даними анкетування фармацевтичних працівників, n=306)

Таким чином, актуалізованою є потреба фармацевтичних працівників у розвитку професійних компетентностей через оновлення теоретичних знань і набуття практичного досвіду з охорони психічного здоров'я, тобто готовності до розширення ролей Належної Аптечної Практики. Даний висновок підтверджується результатами анкетування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами емпіричного дослідження відслідковується взаємозв'язок між зростанням рівня стресогенності українського населення та збільшенням кількості звернень пацієнтів в аптеки за фармацевтичною допомогою у сфері реалізації ЛЗ для профілакти-

ки та лікування пацієнтів із порушеннями психічного здоров'я. Збільшення кількості споживачів аптек, що потребують психоемоційної підтримки та допомоги, актуалізують потребу у спеціальних знаннях та навичках фармацевтів, у тому числі навичок самопомоги. Готовність до опанування додаткових навичок у сфері фармацевтичного сервісу є високою. Перспективним вбачається напрям розширення Ролей Належної Ап-

течної практики та протоколів фармацевтів з надання першої допомоги пацієнтам із стресовими розладами та безсонням ЛЗ за/без рецептурним відпуском.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні зарубіжних практик підготовки фармацевтів у частині охорони психічного здоров'я та можливостей імплементації досвіду в систему професійного безперервного розвитку (CPD) фармацевтів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Akour, A., Halloush, S., Nusair, M. *et al.* Gaps in pharmaceutical care for patients with mental health issues: A cross-sectional study. *Int J Clin Pharm.* 2022. № 44, P. 904–913. URL: <https://doi.org/10.1007/s11096-022-01391-x> (Дата звернення 17.07.2023).
2. Білоусова, Н. А., Соловійов, С. О., Кабачна, А. В. Теоретико-методичні засади оцінки медичних технологій: монографія. Київ, 2023. С. 220. https://lib.iitta.gov.ua/736032/1/monografiya_blok.pdf
3. Bjerke, P.J., Skoglund, I. & Holmgren, K. *BMC Fam Pract.* 2020. № 21, P. 70. <https://doi.org/10.1186/s12875-020-01140-x>
4. Carmen Crespo-Gonzalez, Sarah Dineen-Griffin, John Rae, Rodney A. Hill, Mental health training programs for community pharmacists, pharmacy staff and students: A systematic review, *Research in Social and Administrative Pharmacy.* 2022. № 18, Issue 11. P. 3895–3910. <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2022.06.006>
5. Cates ME, Burton AR, Woolley TW. Attitudes of Pharmacists Toward Mental Illness and Providing Pharmaceutical Care to the Mentally III. *Annals of Pharmacotherapy.* 2005. № 39(9). P. 1450–1455. doi:10.1345/aph.1G009
6. El-Den, S., Collins, J. C., Chen, T. F., & O'reilly, C. L. Pharmacists' roles in mental healthcare: Past, present and future. *Pharmacy practice.* 2021. № 19(3), P. 2545. <https://doi.org/10.18549/PharmPract.2021.3.2545>
7. Гала Л. О. Історичний аналіз розвитку та становлення належної клінічної практики. *Фармацевтичний часопис.* 2022. № 3. С. 54–63. <https://doi.org/10.11603/2312-0967.2022.3.13340>
8. Гриньків, Я. О., Блавацька, О. Б. Фармацевтична допомога – системний підхід до післядипломної підготовки спеціалістів. 2017. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/16907/1/Підготовка%20спец.%20фарма.2017.pdf#page=153> (Дата звернення: 21.07.2023).
9. Heal Traumas International. *Mental Health in Ukraine / ОЧА*, 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-april-2023> (Дата звернення: 20.07.2023).
10. Maria Kamusheva, Desislava Ignatova, Anna Golda & Agnieszka Skowron. The Potential Role of the Pharmacist in Supporting Patients with Depression – A Literature-Based Point of View, *Integrated Pharmacy Research and Practice.* 2020. № 9, P. 49–63. DOI: 10.2147/IPRP.S239672
11. МОЗ працює над створенням цілісної та ефективної системи охорони психічного здоров'я в Україні / Київська обласна військова адміністрація. Київ, 2023. URL: <https://koda.gov.ua/moz-praczuje-nad-stvorennyam-czilisnoyi-ta-efektyvnoyi-systemy-ohorony-psyhichnogo-zdorovya-v-ukrayini/> (Дата звернення: 06.07.2023).
12. National Community Pharmacists Association. *Mental Health First Aid.* URL: <https://ncpa.org/mental-health-first-aid> (Дата звернення: 18.07.2023).
13. Немченко, А. С., Ляденко, А. В., Немченко, О. А., & Лебедь, С. О. Оцінка доступності лікарських засобів для пацієнтів з розладами психіки та поведінки за результатами опитування лікарів та фармацевтів в Україні. *ScienceRise: Pharmaceutical Science.* (2023). № 3(43). С. 16–22. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2023.281222>
14. Панфілова Г.Л., Чернуха В.М., Юрченко Г.М. Фармацевтична допомога та послуга як сучасні категорійні одиниці в охороні здоров'я. 2021. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/26257/1/410-412.pdf> (Дата звернення: 25.07.2023).
15. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни: соціологічне опитування / Міністерство охорони здоров'я України. Gradus Research Company. ГО «Безбар'єрність» (2023).
16. Royal Pharmaceutical Society. *The Role of Pharmacy in Mental Health wellbeing.* 2022. URL: <https://www.rpharms.com/recognition/all-our-campaigns/policy-a-z/the-role-of-pharmacy-in-mental-health-and-wellbeing> (Дата звернення: 18.07.2023).
17. Swati Rana. FIP encourages pharmacists to expand roles in «much needed» mental health services. *Pharmacy Business.* 2022. URL: <https://www.pharmacy.biz/fip-encourages-pharmacists-to-expand-roles-in-much-needed-mental-health-services/> (Дата звернення: 28.07.2023).
18. Ткачова, О. В., Яковлева, Л. В., Герасимова, О. О., Бутко, Я. О., Коваленко, Л. В. Порівняльний аналіз споживання антидепресантів в Україні, Естонії та Норвегії. *ScienceRise: Pharmaceutical Science.* 2023. № 3(43). С. 23–30. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2023.281833>
19. Толочко В.М., Міщенко І.В. Фармацевтична опіка як потенційний стресогенний чинник у професійній діяльності спеціалістів фармації. 2021. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/27071/1/245-247.pdf> (Дата звернення: 25.07.2023).
20. The Pharmacy Guild of Australia. *Community Pharmacy Roadmap Program Development Template.* URL: https://www.guild.org.au/_data/assets/pdf_file/0021/5493/mental-illness-services.pdf (Дата звернення: 18.07.2023).
21. Unhurian, L., Bielyaieva, O., Vyshnytska, I., Suschuk, N., & Petkova, I. Implementation of Standards of Good Pharmacy Practice in the World: A Review. *Asian Journal of Pharmaceutics.* 2018. № 12 (1). P. 42.
22. Україна у полум'ї війни. *Огляд фармацевтичного ринку за період з лютого 2022 по квітень 2023 та сценарії подальшого розвитку / SMD.* 2023.
23. Zaliska, O., Oleshchuk, O., Forman, R., & Mossialos, E. Health impacts of the Russian invasion in Ukraine: need for global health action. *The Lancet.* 2022. № 399(10334). P. 1450–1452.

References:

1. Akour, A., Halloush, S., Nusair, M. et al. (2022). Gaps in pharmaceutical care for patients with mental health issues: A cross-sectional study. *Int J Clin Pharm.* 2022. № 44, P. 904–913. URL: <https://doi.org/10.1007/s11096-022-01391-x> (Data zvernennia 17.07.2023).
2. Bilousova, N. A., Soloviov, S. O., Kabachna, A. V. (2023). Teoretyko-metodychni zasady otsinky medychnykh tekhnolohii: monohrafiia [Theoretical and methodological principles of evaluation of Health Technology Assessment: monograph]. Kyiv, P. 220. https://lib.iitta.gov.ua/736032/1/monografiya_blok.pdf
3. Bjerke, P., Skoglund, I. & Holmgren, K. (2020). *BMC Fam Pract.* № 21, R. 70. <https://doi.org/10.1186/s12875-020-01140-x>
4. Carmen Crespo-Gonzalez, Sarah Dineen-Griffin, John Rae, Rodney A. Hill (2022). Mental health training programs for community pharmacists, pharmacy staff and students: A systematic review, *Research in Social and Administrative Pharmacy.* № 18, Issue 11. P. 3895–3910. <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2022.06.006>
5. Cates ME, Burton AR, Woolley TW. (2005). Attitudes of Pharmacists Toward Mental Illness and Providing Pharmaceutical Care to the Mentally III. *Annals of Pharmacotherapy.* № 39(9). P. 1450–1455. doi:10.1345/aph.1G009
6. El-Den, S., Collins, J. C., Chen, T. F., & Oreilly, C. L. (2021). Pharmacists roles in mental healthcare: Past, present and future. *Pharmacy practice.* № 19(3), P. 2545. <https://doi.org/10.18549/PharmPract.2021.3.2545>
7. Hala L. O. (2022). Istorychnyi analiz rozvytku ta stanovlennia nalezhnoi klinichnoi praktyky [Historical analysis of the development and establishment of proper clinical practice]. *Farmatsevychnyi chasopys.* № 3. S. 54–63. <https://doi.org/10.11603/2312-0967.2022.3.13340>
8. Hrynkiv, Ya. O., Blavatska, O. B. (2017). Farmatsevychna dopomoha – systemnyi pidkhid do pisliadyplomnoi pidhotovky spetsialistiv [Pharmaceutical assistance is a systematic approach to postgraduate training of specialists]. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/16907/1/Pidhotovka%20spets.%20farma.2017.pdf#page=153> (Data zvernennia: 21.07.2023).
9. OCHA (2023). Heal Traumas International. Mental Health in Ukraine URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-april-2023> (Data zvernennia: 20.07.2023).
10. Maria Kamusheva, Desislava Ignatova, Anna Golda & Agnieszka Skowron (2020). The Potential Role of the Pharmacist in Supporting Patients with Depression – A Literature-Based Point of View, *Integrated Pharmacy Research and Practice.* № 9, R. 49–63. DOI: 10.2147/IPRPS239672
11. Kyivska oblasna viiskova administratsiia (2023). MOZ pratsiuie nad stvorenniam tsilisnoi ta efektyvnoi systemy okhorony psykhnichnoho zdorovia v Ukraini [The Ministry of Health is working on creating a holistic and effective system of mental health care in Ukraine]. Kyiv. URL: <https://koda.gov.ua/moz-praczyuye-nad-stvorenniam-czylisnoyi-ta-efektyvnoyi-systemy-okhorony-psykhnichnoho-zdorovya-v-ukrayini/> (Data zvernennia: 06.07.2023).
12. National Community Pharmacists Association. Mental Health First Aid. URL: <https://ncpa.org/mental-health-first-aid> (Data zvernennia: 18.07.2023).
13. Nemchenko, A. S., Liadenko, A. V., Nemchenko, O. A., & Lebed, S. O. (2023). Otsinka dostupnosti likarskykh zasobiv dlia patsientiv z rozladamy psykhyky ta povedinky za rezultatamy opytuvannia likariv ta farmatsevtiv v Ukraini [Assessment of the availability of medicines for patients with mental and behavioral disorders based on the results of a survey of doctors and pharmacists in Ukraine]. *ScienceRise: Pharmaceutical Science.* № 3(43). S. 16–22. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2023.281222>
14. Panfilova H.L., Chernukha V.M., Yurchenko H.M. (2021). Farmatsevychna dopomoha ta posluha yak suchasni katehoriini odynytsi v okhoroni zdorovia [Pharmaceutical care and service as modern categorical units in health care]. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/26257/1/410-412.pdf> (Data zvernennia: 25. 07.2023).
15. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. Gradus Research Company. HO «Bezbariarnist». (2023). Psykhnichne zdorovia ta stavlennia ukraintsev do psykholohichnoi dopomohy pid chas viiny: sotsiologichne opytuvannia [Mental health and the attitude of Ukrainians to psychological help during the war: a sociological survey].
16. Royal Pharmaceutical Society. The Role of Pharmacy in Mental Health wellbeing. 2022. URL: <https://www.rpharms.com/recognition/all-our-campaigns/policy-a-z/the-role-of-pharmacy-in-mental-health-and-wellbeing> (Data zvernennia: 18.07.2023).
17. Swati Rana. FIP encourages pharmacists to expand roles in «much needed» mental health services. *Pharmacy Business.* 2022. URL: <https://www.pharmacy.biz/fip-encourages-pharmacists-to-expand-roles-in-much-needed-mental-health-services/> (Data zvernennia: 28.07.2023).
18. Tkachova, O. V., Yakovlieva, L. V., Herasymova, O. O., Butko, Ya. O., Kovalenko, L. V. (2023). Porivnialnyi analiz spozhyvannia antydepresantiv v Ukraini, Estonii ta Norvehii [Comparative analysis of the consumption of antidepressants in Ukraine, Estonia and Norway]. *ScienceRise: Pharmaceutical Science.* 2023. № 3(43). P. 23–30. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2023.281833>
19. Tolochko V.M., Mishchenko I.V. (2021). Farmatsevychna opika yak potentsiinyi stresohennyi chynnyk u profesiinii diialnosti spetsialistiv farmatsii [Pharmaceutical care as a potential stressogenic factor in the professional activity of pharmacy specialists]. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/27071/1/245-247.pdf> (Data zvernennia: 25.07.2023).
20. The Pharmacy Guild of Australia. Community Pharmacy Roadmap Program Development Template. URL: https://www.guild.org.au/_data/assets/pdf_file/0021/5493/mental-illness-services.pdf (Data zvernennia: 18.07.2023).
21. Unhurian, L., Bielyaieva, O., Vyshnytska, I., Suschuk, N., & Petkova, I. (2018). Implementation of Standards of Good Pharmacy Practice in the World: A Review. *Asian Journal of Pharmaceutics.* 2018. № 12 (1). P. 42.
22. SMD (2023). Ukraina u polumi viiny. Ohliad farmatsevychnoho rynku za period z liutoho 2022 po kviten 2023 ta stsensarii podalshoho rozvytku [Ukraine is in the flames of war. Overview of the pharmaceutical market for the period from February 2022 to April 2023 and scenarios for further development].
23. Zaliska, O., Oleshchuk, O., Forman, R., & Mossialos, E. (2022). Health impacts of the Russian invasion in Ukraine: need for global health action. *The Lancet.* № 399(10334). P. 1450–1452.